

lar (bk. Bulut, s. 30, 33, 44, 136-137) bütünüyle temelsiz, yanlış ve ön yargılı bir yaklaşımın ürünüdür. Hânî'nin, varlık ve olaylardaki zıtlıkların meydana getirdiği nizam ve âheng Allah'ın kudret ve azametiyle açıklaması, hikâyeyi bitirirken kendisini ilâhî aşktan ve Peygamber sevgisinden mahrum etmemesi için Allah'a dua etmesi (*Mem û Zîn*, s. 125, 135; krş. Reşîd Fendî, s. 102), ayrıca bir de akaid risâlesi yazması bu tür yorumları kesin olarak yalanlamaktadır. Onun samimi bir Sünnî müslüman olduğu eserini inceleyen müsteşrikler tarafından da teyit edilmektedir (Nikitine, s. 359).

Hânî'nin İsmâil Bâyezîdî (ö. 1121/1709), Şerîf Han Cûlâmergî (ö. 1161/1748) ve Murad Han Bâyezîdî (ö. 1192/1778) gibi öğrenci ve takipçileri olmuştur (*EP* [İng.], V, 482; *İA*, VI, 1114).

Eserleri. 1. *Mem û Zîn*. Leylâ ve Mecnûn, Ferhad ile Şirin türünde bir mesnevidir. Müellifin hâtîme kısmında doğum tarihini verdikten sonra kitabı bitirdiğinde kırk dört yaşında olduğunu kaydetmesinden eserin 1104 (1693) yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. 60 bölümden meydana gelen eser yaklaşık 3000 beyit ihtiva eder. Hânî, konusu olan aşk hikâyesini akıcı bir üslûpla anlatması yanında kendi düşüncelerini, döneminin idarî ve içtimâî meselelerini, olayın yaşandığı Cizre bölgesinin kültürel özelliklerini de eserine yansıtmıştır. Mesnevinin konusu kısaca şöyledir: Emîr'in yakın çevresinde bulunan Mem onun kız kardeşi Zîn'e âşık olur. Ancak Emîr, hizmetkârı Bekir'in telkinlerine uyarak kız kardeşini Mem'e vermez; birlikte kaçma girişimlerine engel olmak için de Mem'i hapseder. Üzüntüsünden hastalanan Mem zindanda ölür, Zîn de onun acısına dayanamayıp can verir. Bunun üzerine Mem'in arkadaşları sevgililerin kavuşmasına engel olan Bekir'i öldürüp onların intikamını alırlar. Cizre'de Mîr Abdal Mescidi'nin bitişiğinde bulunan türbenin Mem ile Zîn'e ait olduğuna inanılır ve halk tarafından ziyaret edilir. İlk olarak İstanbul'da (1335) basılan eserin ikinci baskısı 1947'de Halep'te yapılmıştır. Eser, Margareta B. Rudenko tarafından Rusça tercümesiyle birlikte neşredilmiş (Moskova 1962), ayrıca M. Saîd Ramazan el-Bûtî tarafından mensur olarak Arapça'ya (Dımaşk 1957), M. Emin Bozarlan tarafından da Türkçe'ye (İstanbul 1968, 1975) çevrilmiştir. Halîl Reşîd İbrâhîm'in secili bir üslûp kullanılarak *Maķâmetü Mem û*

Zîn adıyla Arapça bir özetini yayımladığı (Dımaşk 1413/1993) hikâye üzerine Michael L. Chyet *And a Thornbush up between Them: Studies on Mem û Zîn, A Kurdish Romance* adıyla bir doktora çalışması yapmıştır (1991, California Üniversitesi). *Mem û Zîn* Türkiye'de aynı adla filme çekilmiştir (1991). 2. *Nûbahârâ Bıçûkân*. Arapça-Kürtçe manzum bir sözlük olup 1094 (1683) yılında yazılmıştır. Giriş kısmında, Kur'an öğrenimini tamamlayan çocuklara sarf-nahiv derslerine geçerken kolaylık sağlanması amacıyla telif edildiği belirtilen eser, her biri farklı vezinde on üç bölümden meydana gelmektedir. Sözlük, ilk olarak Yûsuf Ziyâeddin Paşa'nın *el-Hediyyetü'l-Hamîdiyye fi'l-luġati'l-Kürdiyye* adlı kitabının ekinde neşredilmiş (İstanbul 1310, s. 279-297; tıpkıbasımı A. von Le Cok, *Kurdische Texte*, Berlin 1903, I, 1-47), daha sonra Abdüsselâm Nâcî el-Cezerî'nin tasahihiyle tekrar basılmıştır (Dımaşk, ts.). Zeynelâbidin Zinar eseri Latin harflerine çevirerek yayımlamıştır (İstanbul 1992). Bu sözlük üzerine Ahmed Hilmi el-Küġî ed-Diyârbekrî *Gülzârâ Hamûkân Şerhâ Nûbahârâ Bıçûkân* adıyla bir şerh yazmıştır (Diyarbakır, ts.). 3. *Âķidâ İmân*. İman esasları ve diğer akaid konularının Sünnî görüşe göre açıklandığı seksen beyitten oluşan bir risâledir. Tevhid, nübüvvet, Allah'ın sıfatları, şefaât, dua, kıyâmet ve âhiret gibi konuların açıklandığı eserde bazı ef'âl-i ibâd meseleleri tartışılmış, bu tür meselelerde genellikle Eş'ariyye'nin yaklaşımı benimsenirken kadınların peygamberliği konusunda Mâtürîdîler'in olumsuz görüşleri tercih edilmiş, ayrıca Lokman ve İskender'in peygamber olduğu yönündeki görüş de benimsenmemiştir. Risâle, Ahmed Hilmi el-Küġî ed-Diyârbekrî tarafından *Rehberâ Şânî Şerhâ 'Âķidâ Şeyh Ahmed b. İyâs el-Hânî* adıyla şerhedilmiştir (baskı yeri ve tarihi yok). 4. *Çârkûşe*. Her bir mısraı dört ayrı dilde (Arapça, Farsça, Türkçe, Kürtçe) yazılan rubailerden oluşan eserin aşk, ayrılık ve kavuşma temalarının işlendiği beş rubaisi günümüze ulaşmıştır (*Dîvânâ Kurmancî* içinde, bk. bibl.).

Hânî'ye *Yûsuf u Zeliha (Züleyhâ)* ve *'Âķidâ İslâm* gibi bazı eserler nisbet ediliyorsa da bunların ona aidiyeti tesbit edilememiştir.

İzzeddin Mustafa Resûl, *Aķmedî Hânî şâ'iren ve müfekkiren feylesüfen ve mutasavvifen* başlığıyla bir monografi yazmış, Reşîd Fendî de *Mündâķaşât hav-*

le's-şâ'iri'l-Kürdî Hânî adlı çalışmasında Hânî'nin İslâmî yönü üzerinde durmuştur (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyh Ahmed-i Hânî, *Mem û Zîn*, Halep 1947; ayrıca bk. nâşirin önsözü, s. III; a.mlf., *Nûbahârâ Bıçûkân* (nşr. Abdüsselâm Nâcî el-Cezerî), Dımaşk, ts. (Dârü't-Tibâa); a.mlf., *'Âķidâ İmân* [baskı yeri yok], 1337; a.mlf., "Çârkûşe", *Divânâ Kurmancî* (haz. Abdürakîb Yûsuf), Necef 1971, s. 43-44; Molla Ahmed Cezerî, *Divân*, Kahire, ts. (Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî), s. 152; Ahmed b. Muhammed ez-Zivingî, *el-'İķdû'l-cevherî Şerh Şerhâ Şerhâ Nûbahârâ Bıçûkân*, Diyarbakır, ts. (Matbaatu Cerîdeti Sûr); a.mlf., *Rehberâ Şânî Şerhâ 'Âķidâ Şeyh Ahmed b. İyâs el-Hânî* [baskı yeri ve tarihi yok]; İzzeddin Mustafa Resûl, *Aķmedî Hânî şâ'iren ve müfekkiren feylesüfen ve mutasavvifen*, Bağdad 1979; Reşîd Fendî, *Mündâķaşât havle's-şâ'iri'l-Kürdî Hânî*, Bağdad, ts. (Ma'mel ve Matba'atü Câhiz); Saîd Nursî, *Târîķe-i Hayat*, İstanbul 1990, s. 35; Halîl Reşîd İbrâhîm, *Maķâmetü Mem û Zîn*, Dımaşk 1413/1993; Abdullah Yaşın, *Bütûn Yönleriyle Cizre* [baskı yeri yok], 1983 (Yücel Matbaası), s. 166-173; B. Nikitine, *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme* (trc. Hüseyin Demirhan - Cemal Süreyya), İstanbul 1994, s. 359, 474-475; Faik Bulut, *Ehmedî Xanê'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası*, İstanbul 1995; İsmet Alpaslan, *Her Yönüyle Ağrı*, Ankara 1995, s. 102; Th. Bois, "Coup d'oeil sur la litterature kurde", *el-Mesrik*, XLIX/2, Beyrut 1955, s. 204-206; a.mlf., "Kurds", *EP* (İng.), V, 482; V. Minorsky, "Kürtler", *İA*, VI, 1113-1114.

M. SAİT ÖZERVARLI

HÂNÎ' b. URVE

(هاني بن عروة)

Hânî' b. Urve el-Murâdî
(ö. 60/680)

Hz. Hüseyin adına çalıştığı için
Emevîler tarafından öldürülen
Yemenli tâbîi.

Hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi yoktur. Kûfe'ye yerleşen Mezhic, Kinde ve Hemdân gibi Yemenli kabileler arasında büyük bir nüfuz ve itibara sahip olan Hânî' b. Urve, Hz. Hüseyin'in Kûfe'de idareyi ele alma çabalarına katıldıktan sonra meşhur olmuştur.

Yezîd b. Muâviye halife olunca Medine Valisi Utbe'ye haber göndererek Hz. Hüseyin'den biat alınmasını, aksi takdirde öldürülmesini emretmişti. Validen mühlet isteyip Mekke'ye giden Hz. Hüseyin, orada bulunan Kûfeliler'in idareyi ele alması konusunda ısrar ettiklerini görünce amcazadesi Müslim b. Akil'i durumu incelemek üzere Kûfe'ye göndermişti (15 Ramazan 60/19 Haziran 680). Müslim Kû-

fe'ye vardığında (5 Şevval 60/9 Temmuz 680) Müslim b. Avsece el-Esedî'nin evine yerleşerek faaliyetlerine başladı. Kısa zamanda 12-30.000 arasında bir sayıya ulaşan topluluk Hz. Hüseyin adına kendisine biat etti. Durumu haber alan Yezîd, Kûfe Valisi Nu'mân b. Beşîr'i azlederek yerine Basra Valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ı tayin etti. Kûfe'ye geldikten sonra şehirdeki durumun Hz. Hüseyin'in lehine olduğunu gören Ubeydullah'ın tehditkâr bir hutbe ile göreve başlaması üzerine Müslim b. Akil bulunduğu evden ayrılarak daha nüfuzlu bir kimse olan Hâni' b. Urve'nin evine sığındı. Zor durumda kalan Hâni' Müslim'i evinde misafir etmeye mecbur oldu. Bu olaydan sonra Hâni'in evi Hz. Hüseyin taraftarlarının karargâhı haline geldi. Durumu yakından takip eden Ubeydullah, Ma'kil adlı bir casus vasıtasıyla Müslim'in Hâni' b. Urve'nin evinde kaldığını öğrendi. Bir süre sonra Hâni'in arkadaşlarından Muhammed b. Eş'as el-Kindî ve Esmâ bint Hârice'ye Hâni'in kendisini niçin ziyarete gelmediğini sordu. Onlar da hasta olduğunu ileri sürdüler. Ancak Ubeydullah hastalığının önemli olmaması gerektiğini, zira bütün gün kapısının önünde oturduğunu haber aldığını söyledi ve kendisine bir suikast düzenlenmesinden endişe ettiği Hâni'in konağına gelmesini istediğini bildirdi. Bunun üzerine arkadaşları Hâni'e gidip durumu anlattılar ve Ubeydullah'ı ziyaret etmesinin uygun olacağını söylediler.

Hâni' b. Urve arkadaşlarıyla birlikte Ubeydullah'ın konağına girdiği zaman orada Kâdî Şüreyh de bulunuyordu. Ubeydullah ona Müslim'in nerede olduğunu sordu. Hâni' önce bilmediğini söyledi, fakat daha sonra Ubeydullah'ın durumu haber aldığını anlayınca Müslim'i evine davet etmediğini, kendisinin gelip sığındığını belirtti. Ubeydullah Müslim'i hemen teslim etmesini istediyse de Hâni' kendisine sığınan bir kimseyi teslim edemeyeceğini ifade etti. Bunun üzerine Ubeydullah elindeki sopa ile Hâni'in yüzüne vurmaya başladı. Hâni', yanındaki muhafızlardan birinin kılıcını alıp karşı koymaya çalıştı, ancak başarılı olamadı. Ubeydullah, Hâni'in öldürülmeyi hak ettiğini söyleyerek hapsedilmesini emretti. Hâni'in başına gelenleri duyan Mezhic kabilesi valinin konağının önünde toplandı. Ubeydullah kalabalığı yatıştırmak için Kâdî Şüreyh'i gönderdi. Şüreyh Hâni'in bir soruşturma için tutulduğunu, hayatının emniyette olduğunu söyleyince kalabalık dağıldı. Öte yandan Hâni'in tutuklandığı yo-

lundaki haberler Müslim'e ulaşınca mensuplarından yaklaşık 4000 kişi toplanarak valinin konağına yöneldi. O sırada konakta otuz kadar muhafız bulunuyordu. Vali durumdan endişe ederek şehrin ileri gelenlerini istişare maksadıyla konağına çağırdı. Toplantıya katılanlardan, halka Müslim'i terketmeleri ve kendisine karşı gelmelerinin doğru olmayacağı telkininde bulunmalarını istedi. Konaktan ayrılan kabile reisleri halkı ikna ederek dağılmalarını sağladılar. Aynı günün akşamı yanında sadece otuz kişinin kaldığını gören Müslim, Kinde kabilesine mensup Tav'a adlı bir kadının evine sığındı. Ancak ertesi gün Muhammed b. Eş'as'ın âzatlısı olan Tav'a'nın oğlu Bilâl tarafından ihbar edildi ve yakalanıp öldürüldü. Ardından Hâni' de hapsedildiği yerden alınarak hayvan pazarına götürüldü ve orada öldürüldü. Ubeydullah, Müslim ile Hâni'in başlarını Yezîd'e gönderdi. Hz. Hüseyin bu olayları ancak Irak'a ulaştıktan sonra öğrenebildi.

Hâni', güzel Kur'an okuyan ve "el-eş'râfü'l-kurrâ" arasında yer alan bir şahsiyetti. Müslim ve Hâni' için yazılan mersiyeler kaynaklarda Abdullah b. Zebîr el-Esedî, Ferezdâk ve Süleyman (Süleym) b. Selâm el-Hanefî'ye nisbet edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 41; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 231; Dineverî, *el-Ahûbârü't-tavâl*, s. 233-238; Müberred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâîl), Beyrut 1406/1986, I, 160; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 243; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 347-367; İbn Abdürabbîn, *el-İkûdü'l-ferid*, I, 136; IV, 378; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 67-70; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XIII, 370; XIV, 228-229; a.mlf., *Meşkâtü't-tâlibiyyîn* (nşr. Seyyid Ahmed es-Sakr), Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), s. 97-108; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 22-36; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 153-157; Zirîkî, *el-A'lâm*, IX, 51; A'âyânü's-Şî'a, I, 590-593; J. Wellhausen, *İslâmiyyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1989, s. 99-101, 103, 114; L. Vecchia Vaglieri, "Hâni' b. 'Urva al-Murâdî", *EP* (İng.), III, 164-165; E. Kohlberg, "Muslim b. 'Akil b. Abi Tâlib", *a.e.*, VII, 689-690.

MUSTAFA ÖZ

HANİF

(حنيف)

İslâm öncesi dönemde
Hz. İbrâhim'in tebliğ ettiği dine
tâbi olanlara verilen ad.

Hanîf kelimesinin menşei ve anlamına dair çeşitli görüşler bulunmakta; Arapça, İbrânîce, Süryânîce veya Habeşçe bir kökten geldiği ileri sürülmektedir. Keli-

menin kökünü oluşturan "hnf" bütün Sâmi dillerde ortaktır. Kelimenin Ken'ânîce şekli olan hanpa ve hanapu Tell el-Amarna tabletlerinde (m.ö. XIV. yüzyıl ortaları) ortaya çıkmaktadır. Bu metinlerde kelime "kötülüğe meyilli ve sapkın olmak, ıftira etmek" anlamındadır. Yeni İbrânîce ve Mişna'da kullanılan yahudi-Ârâmî (Judeo-Aramaic) dilinde "iki yüzlü olmak", Süryânîce şekli olan hanfo (hanpa) ise "putperest" anlamına gelmektedir (Moubarac, s. 152; Denny, XXIV, 27).

İbrânîce Kitâb-ı Mukaddes'te hânêf kökü değişik çekim şekilleriyle "mülhid, dinsiz" (Yeremya, 23/11); "murdar, kirlenmiş" (Yeremya, 3/1; İşaya, 24/5; Mezmur, 106/38; Mika, 4/11; Sayılar, 35/33); "doğru yoldan uzaklaşmak, dine karşı kayıtsız kalmak" mânalarında kullanılmaktadır (Gesenius, s. 337; Moubarac, s. 152). Midrash Rabbah'taki bir rivayete göre Ahd-i Atîk'te hânêf "mülhid" (İbrânîce'de "minuth") anlamındadır (Margoliouth, *JRAS* [1903], s. 479). Batılı araştırmacılar, genellikle Arapça'daki hanîf kelimesinin Doğu Ârâmîcesi'nden (Süryânîce) alındığına kanidirler. Bu dilde "hnþ" kökü, diğer Sâmi dillerde olduğu gibi "putperestlik, dinî konularda kararsızlık, farklı inançların bir araya getirilmesi" mânalarına gelir (Grunbaum, XLII [1888], s. 54-55; Faris-Glidden, XIX/3, s. 5; Gil, XII [1992], s. 15).

Julius Wellhausen hanîf kelimesini, hem "kendini Tanrı'ya, ibadete verme, putları devirip yıkma", hem de "yemini bozma, yeminini tutmama, haksızlık" anlamlarına gelen hanîthadan türetmektedir. F. Schulthess, Arapça hanîf kelimesinin Süryânîce hanpadan geleceğini, arada en azından başka bir şeklinin olması gerektiğini ileri sürerken (*Orientalische Studien*, s. 86; *IA*, V/1, s. 217) Jouon, bu kelimenin asıl anlamının "eğilmek, dönmek" olduğunu ve hanîfin de "dönen kişi" mânasına geldiğini, bu kişinin hak veya bâtil dinden dönmesine göre kelimenin "putperest" veya "mümin" anlamı ifade edebileceğini belirtir (Moubarac, s. 153).

Modern bilim adamları arasında ilk defa Theodor Nöldeke, Arapça hanîf kelimesinin en azından Kur'an'da kullanıldığı şekliyle Süryânîce menşeli olduğuna işaret etmiş, bu görüş Tor Andrae ve Karl Ahrens gibi bazı müsteşrikler tarafından da benimsenmiştir. Nöldeke, hanîfin Süryânîce aslındaki "putperest" mâ-